

समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली

कृषक डायरी बाखा आपूर्ति शृंखला

**FARMER'S DIARY
GOAT SUPPLY CHAIN**

Diary No.

नेपाल सरकार
उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना (समृद्धि)

IFAD
Investing in rural people

नेपाल सरकार

उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना(समृद्धि)

कृषक डायरी : बाख्रा आपूर्ति श्रृंखला

Farmers' Diary: Goat Supply-Chain

किसानको विवरण

किसानको नाम:

लिंगः

महिला

पुरुष

अन्य

उमेरः

बसोबासको अवस्थाः आप्रवासी

गेर आप्रवासी

सम्पर्क फोन नं.:

प्रदेश

जिल्ला

स्थानीय तह

वडा नं.:

क्लस्टरको नाम:

कृषक डायरी सम्बन्धी जानकारी

- यो कृषक डायरी समृद्धिमा आवद्ध किसानहरूले गरिरहेका व्यवसायको स्थिति झल्काउने र उनीहरूको कारोवारको संक्षिप्त अभिलेख देखाउने पुस्तिका हो, यसको उपयोगवाट उत्पादक किसानहरूले आफ्नो घरपारको आर्थिक अवस्था विवरणहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्न सक्नेछ, आफ्नो कृषि व्यवसाय कार्यमा भए गरेका आवश्यक खरिद विक्रीहरूको अभिलेख राखी पुनरावलोकन गर्न सक्षम हुनेछ, कृषि व्यवसायमा गरेका लगानीको तुलनात्मक फायदाको वारेमा जानकारी प्राप्त गर्न मद्दत मिल्ने छ, आफुले उत्पादन गरेको वस्तुहरूको लागत मुल्य पहिचान, आफ्नो कृषि व्यवसायको व्यवसायिक योजना आफैले तर्जुमा गर्न सक्ने क्षमताको विकास किसान स्तरमा हुनेछ भने विश्वास लिएको छ । यसको नियमित अध्ययन र उपयोगले कृषि कार्यको व्यवसायिकरण गर्ने वास्तविक स्वरूप बारे जानकारी प्राप्त गर्न किसान आफुलाई मद्दत मिल्नेछ । यसरी यो किसान डायरीले किसानलाई आफ्नो व्यवसायिक कारोवारको नियमित अभिलेख राख्न बानीको विकास गर्नुका साथै किसानहरूको व्यावसायको वारेमा आयोजनालाई समेत नियमित सूचना अध्यावधिक गर्न मद्दत मिल्ने उद्देश्य राखेको छ ।
- पहिलो पाना- कृषकको मुख्य विवरण लेखे जुन आयोजनामा भएको विवरणसँग मेल खानुपर्नेछ ।
- दोश्रो पाना - कृषक डायरी, यसको आवश्यकता र लाभग्राहीका सम्बन्धमा बारम्बार सोधिने प्रश्नावली रहेको छ । जसबाट डायरीको बारेमा सामान्य जानकारी प्राप्त हुनेछ ।
- पाना नं. १ देखि ३ सम्म आयोजनाको सामान्य परिचय राखिएको छ । जसबाट सरोकारवालालाई आयोजनाका बारेमा बुझ्न सहज हुनेछ ।
- पाना नं. ४ देखि ३८ सम्मका तालिकाहरू कृषक आफै वा निजका परिवारका सदस्यहरूबाट भर्नुपर्ने छ । ती तालिकाहरू भर्न कुनै कठिनाई भएमा सम्बन्धित कृषकले आयोजनाबाट खटिएको आर्थिक विकास सहजकर्तालाई सोधेर भर्नुपर्नेछ । आयोजनाबाट खटिएका सहजकर्ताले कृषकलाई तालिका भर्नमा सहयोग गर्नुपर्ने छ ।
यि तालिकाहरू केरमेट नगरी सफा (बुझिने गरी) रूपमा भर्नुपर्नेछ । यसरी भरिएको विवरणको विभिन्न कोणबाट गरिने विश्लेषणले कृषकको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका विभिन्न पाटाहरू पहिचान गरी आयोजनाको औचित्यता पुष्टि हुनेछ र भावी क्रियाकलापका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, दातृ निकाय तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
- पेज नं. ३९ देखि ५३ सम्म कृषकका लागि आवश्यक पर्ने महत्वपूर्ण जानकारीहरू राखिएको छ । जसको माध्यमबाट कृषक र कृषकका परिवारहरूले पशुपालन सम्बन्धी सामान्य जानकारी राख्न सक्नेछन् ।
- अन्त्यमा टिपोटका लागि ठाउँ खाली छोडिएको छ । तालिकामा भर्न नजानेका विवरणहरू कृषकले टिपोट गरी आयोजनाबाट खटिएको आर्थिक विकास सहजकर्ताको सहयोगमा तालिकामा भर्ने वा आयोजनालाई जानकारी गराउनुपर्नेछ ।

कृषक डायरीको सम्बन्धमा बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू (FAQ)

कृषक डायरी के हो ?

कृषक डायरी किसानहरूको व्यवसायको स्थिति झल्काउने एक संक्षिप्त कारोवार पुस्तिका हो, जसका माध्यमबाट मूलतः किसानहरूले आफ्नो व्यवसायको योजना र वास्तविक स्वरूप बारे नियमित रूपमा जानकारी प्राप्त गर्दछन् । यसले किसानलाई आफ्नो व्यवसायिक कारोवारको नियमित रेकर्ड राख्न सहयोग पुर्याउनुका साथै कृषकसम्बद्ध आयोजनालाई समेत कृषकका बारेमा नियमित व्यवसायिक सूचना प्रदान गर्दछ ।

कृषक डायरी किन ?

- व्यवसायमा लगानी, लगानीको श्रोत, उत्पादन खर्च, उत्पादन बिक्री आदिको रेकर्ड राख्न;
- उत्पादन बिक्रीको योजना थाहा पाउन;
- उत्पादन-बिक्रीको अवस्था थाहा पाउन;
- उत्पादनको लागत तथा बिक्री मूल्य निर्धारण गर्न;
- नाफा-नोक्सानको अवस्था थाहा पाउन;
- उत्पादन, बिक्री, नाफा-नोक्सानको उतार चढाव (Trend) थाहा पाउन र
- भविष्यको लागि योजना बनाउन ।

कृषक डायरी कसले भर्ने ?

सम्बद्ध किसानले आफै वा आफ्नो परिवारका सदस्यमार्फत भर्ने ।

कृषक डायरी कसका लागि ?

- यो किसानका लागि तयार गरिएको हो । यसबाट किसानले व्यवसायको वास्तविक अवस्था थाहा पाउन र योजना बनाउन मद्दत पुग्दछ ।
- कृषक डायरी आयोजनाका लागि किसान सम्बद्ध आधारभूत सूचना प्राप्त गर्ने भरपर्दो माध्यम हो, यसबाट आयोजनालाई किसानको तहमा सञ्चालित गतिविधि तथा लगानी वापत लक्ष्य मुताबिक प्राप्त नतिजा र आवधिक रूपमा सोका कारण आएको परिवर्तनलाई मापन गर्न, मूल्यांकन गर्न र आगामी योजना तर्जुमा गर्न सहयोग पुग्दछ ।
- यो नेपाल सरकार, दातृ निकाय वा विकास साझेदारका लागि सूचना संकलनका निम्ति सहयोगी पुस्तिका हो । यसबाट आयोजना मार्फत भएको लगानीको अन्तिम लाभग्राहीसम्म प्रत्यक्ष नतिजा तथा प्रभाव मूल्यांकन गर्न एवम् आधाभूत सूचना संकलन गर्न सघाउँछ ।
- यो पुस्तिका अन्य सरोकारवालाका लागि समेत सम्बद्ध आयोजनाले अन्तिम लाभग्राहीको तहमा सञ्चालित गतिविधि, नतिजा र सो कार्यबाट आफ्ना लागि योजना निर्माणमा सहयोगी हुन्छ ।

कृषक डायरी भर्न कसले सहयोग गर्ने ?

सम्बद्ध किसानको सूचनाका आधारमा समृद्धि आयोजनाबाट तोकिएका आर्थिक विकास सहजकर्ताले ।

विषय सूची

खण्ड-१

आयोजनाबारे जानकारी

१-३

खण्ड-२

लाभग्राहीका बारे जानकारी

५-७

खण्ड-३

आपूर्ति श्रृंखला उद्यम व्यवसाय सम्बन्धी विवरण

८-३८

अनुसूचीहरु

३९

पशुपालक किसानका लागि महत्वपूर्ण जानकारीहरु

३९

अनुसूची १: कृषि कार्यका लागि रुपान्तरण तालिका

३९

अनुसूची २ : कृषक सम्बद्ध महत्वपूर्ण तथा सम्पर्क नम्बरहरु

४०

अनुसूची ३ : बाख्रापालन व्यवसाय सम्बन्धी केही जानकारीहरु

४१-५३

१.१ आयोजनाको परिचय

ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना(समृद्धि) नेपाल सरकार र कृषि विकासका लागि अन्तरराष्ट्रिय कोष (IFAD) बिच सम्झौता भई उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गत ७ वर्षका लागि कार्यान्वयनमा आएको आयोजना हो । यो आयोजना सन् २०१५ डिसेम्बरमा शुरु भई २०२२ को डिसेम्बरमा अन्त्य हुनेछ । यस आयोजनाले प्रदेश १ अन्तर्गतका ८ जिल्ला (मोरङ, सुनसरी, धनकुटा, तेह्रथुम, भोजपुर, ओखलढुंगा, खोटाङ र उदयपुर); प्रदेश २ अन्तर्गतका ७ जिल्ला (सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट र वारा) तथा प्रदेश ३ को एक जिल्ला सिन्धुलीसहित जम्मा १६ जिल्लालाई समेटेको छ ।

१.२ आयोजनाको लक्ष्य

गरिबी न्युनिकरण तथा देशमा दिगो शान्ति हासिल गर्नका लागि रोजगारीका अवसर सिर्जना गरी समतामूलक तथा समावेशी आर्थिक विकास गर्ने ।

१.३ आयोजनाको उद्देश्य

कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रमा आय आर्जन सम्बन्धी क्रियाकलापहरू गर्न सम्भाव्य लघु, घरेलु तथा साना उद्यम प्रवर्द्धन गर्ने तथा ग्रामीण गरिब घर परिवार, आप्रवासी घर परिवार र आप्रवासनबाट फिर्ता भएकाहरूका लागि दिगो आर्जनको श्रोत प्रदान गर्ने ।

१.४ आयोजनाका मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरू

- १) ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका साना किसान तथा उत्पादकहरूका आयआर्जन अभिवृद्धि गर्न क्लष्टरहरूको सवलीकरण गरी समृद्धिको आधार तय गर्ने ।
- २) आपूर्ति श्रृङ्खलाको विकासद्वारा बजारसम्मको पहुँच विस्तार गर्ने । बजार मागको आवधारणामा आधारित रहेर आयोजनाको क्रियाकलाप सम्पादन गर्ने ।
- ३) आयोजना क्षेत्रमा कार्यरत वित्तीय संस्थाहरूको पहिचान तथा सहकारी संस्थाहरूको क्षमता विकास गरेर ग्रामीण स्तरका जनतालाई वित्तीय समावेशीकरणको मूलधारमा ल्याउने एवम् दिगो रूपमा सुलभ दरमा वित्तीय श्रोतमा पहुँच पुर्याउन स्थानीय स्तरका संस्थाहरू र ठूला वित्तीय संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ४) ग्रामीण घरपरिवार, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका, आप्रवासी परिवार र बेरोजगार युवालाई स्वरोजगारी र आयआर्जनमा वृद्धि गराउन व्यवसायिक तालिम तथा औद्योगिक प्रशिक्षणद्वारा मर्यादित रोजगारी सिर्जना गर्ने ।

- ५) आप्रवासी तथा तिनका घरपरिवारले विप्रेषणद्वारा आर्जन गरेका आम्वानीलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानीको सहजीकरण गर्ने ।
- ६) स्थानीय तहमा आप्रवासन श्रोत केन्द्र र आप्रवासन सूचना कक्ष सञ्चालन गरी स्थानीय तहमा आप्रवासन सेवा दिगो र प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्ने ।
- ७) वैदेशिक रोजगारलाई सुरक्षित, उपलब्धिमूलक तथा मर्यादित बनाउन स्थानीय तह र प्रदेशमा आवश्यक नीति तथा रणनीति निर्माणका उपयुक्त वातावरण बनाउने ।

१.५ आयोजनाका सम्भाग र सह-सम्भागहरु

१: ग्रामीण लघु- घरेलु तथा साना उद्यम र रोजगार प्रवर्द्धन

१.३.१ आपूर्ति श्रृङ्खलाको विकास- यस अन्तर्गत साना किसान तथा उत्पादकका लागि रोजगारीका अवसर सिर्जना, कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रमा ग्रामीण स्तरका आय आर्जन सम्बन्धी कृयाकलापहरु प्रवर्द्धन गरी क्लष्टर निर्माण गरिन्छ । आयोजनाले ५ वटा कृषि वस्तुहरु (हरियो तरकारी, माछा, दुध, वाख्रा र सुगन्धित जडिबुटीजन्य वस्तु) को आपूर्ति श्रृङ्खलालाई कार्यान्वयन गरिरहेको छ ।

१.३.२ उद्योग वाणिज्य संघको क्षमता विकास- यस अन्तर्गत कृषि उद्यम केन्द्रमार्फत प्रदेश नं. १ र प्रदेश नं. २ को प्रदेश उद्योग वाणिज्य संघ तथा आयोजना लागू भएका स्थानका २५ वटा जिल्ला र नगर उद्योग वाणिज्य सङ्घहरुको क्षमता अभिवृद्धि गरी आपूर्ति श्रृङ्खलामा आबद्ध गरिरहेको छ ।

१.३.३ मर्यादित रोजगारीसहितको व्यवसायिक सीपमूलक तालिम र औद्योगिक प्रशिक्षण- श्रम बजारको माग बमोजिमका व्यवसायिक सीपमूलक तालिम र औद्योगिक प्रशिक्षण(Apprenticeship) का माध्यमबाट सीपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गरी स्थानीयस्तरमा सीपमा आधारित लघु-घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम मार्फत युवाहरुका लागि स्वरोजगार एवम् रोजगारी सिर्जना गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

१.३.४ आर्थिक परिचालन तथा सामाजिक सल्लाह- आयोजनाको उद्देश्य अनुरूप लक्षित वर्गमा समावेशी प्रतिफल प्राप्त गर्नको निम्ति आयोजनाको प्राथमिकतामा परेका स्थानीय तहहरुमा आयोजना अन्तर्गतका आर्थिक कृयाकलापलाई समुदायमा सु-सूचित गर्ने र आपूर्ति श्रृङ्खलामा समाहित भएका उत्पादक र उत्पादक समूहहरुलाई नियमित कोचिङ र निरीक्षण गर्ने गरिनेछ । त्यसै गरी लैङ्गिक कार्य सिकाई विधि (Gender Action Learning System-GALS) को माध्यमबाट १००० घरधुरीलाई पारिवारिक सपना र यसलाई पूरा गर्नका निम्ति चाहिने योजनाहरुको खाका कोर्ने जस्ता परामर्श प्रदान गरिनेछ ।

२: उत्पादनमूलक लगानी

२.१: ग्रामीण वित्त- ग्रामीण स्तरमा रहेका सेवाग्राहीहरूलाई सहज वित्तीय पहुँच पुर्याउन प्राथमिकतामा राखिएका स्थानीय तहहरूमा रहेका वित्तीय संस्थाहरूको क्षमता विकास गर्ने तथा दिगो रूपमा सुलभ दरमा वित्तीय श्रोतमा पहुँच पुर्याउन स्थानीय स्तरका संस्थाहरूलाई ठूला वित्तीय संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने वातावरण सिर्जना गरिनेछ ।

२.२ आप्रवासीको क्षमता तथा स्रोत परिचालन- यस अन्तर्गत आयोजनाले तोकेको स्थानीय तह अन्तर्गत रही इलाका वा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा एक डेस्क खडा गरी आप्रवासन सम्बन्धी सूचना परामर्शका अलावा विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । साथै आप्रवासन सम्बन्धी नीति तथा रणनीति निर्माणमा स्थानीय सरकारलाई आप्रवासन तथा विकास मञ्चका माध्यमबाट अन्तर्क्रिया तथा सुझाव संकलन गर्न सहजीकरण गर्दै आप्रवासी व्यक्ति र तिनका परिवारलाई थप टेवा पुर्याउने कार्यमा सहयोग प्रदान गर्नेछ ।

३: संस्थागत सहयोग तथा आयोजना व्यवस्थापन

३.१ र ३.२ अनुगमन मूल्याङ्कन तथा ज्ञान व्यवस्थापन र आयोजना व्यवस्थापन- यस मार्फत आयोजना कार्यान्वयनको दौरानमा निरन्तर हुने सिकाई, उत्कृष्ट अभ्यास तथा उपलब्धिलाई तथ्यमा आधारित भई संकलन गर्ने, विश्लेषण गर्ने, प्रकाशन गर्ने र आयोजनाको संस्थागत व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने कार्य गर्नेछ ।

खण्ड
२

लाभग्राहीको बारे जानकारी

२.१ लाभग्राहीको मुख्य जानकारी (सहजकर्ताले सम्बद्ध घरपरिवारको सहायतामा भने)

सर्वेक्षण मिति

लाभग्राहीको नाम, थर

प्रदेश

जिल्ला

स्थानीय तह

वार्ड नं.

नागरिकता प्र.प.नं.

घरमूलीसँगको नाता

वैदेशिक रोजगारीको अवस्था क्लस्टरको नाम

उत्पादक समूहको नाम

सहकारीमा आवद्धता भए उल्लेख गर्ने

गरिबी सम्भावना सूचकाङ्क (Poverty Probability Index-PPI)

२.२ घरधुरीको विवरण (सहजकर्ताले सम्बद्ध घरपरिवारको सहायतामा भनें)

परिवार सदस्यको नाम र थर	घरमुली सँगको नाता	उमेर (वर्ष)	लिंग	शैक्षिक अवस्था (निरक्षर, साक्षर, आधारभूत, माध्यमिक र उच्च शिक्षा)	पेशा (कृषि, उद्यम, ज्याला, जागिर वा अन्य)	यदि आप्रवासी भए प्रवास गरेका देशको नाम

२.३ घरपरिवारको वार्षिक आय

तरकारी खेतीबाट:

बाख्रा पालनबाट:

अन्य कृषिबाट:

गैर कृषि व्यापारबाट

विप्रेषणबाट आय:

जागिरबाट:

अन्य आयहरु:

२.४ घरपरिवारको वार्षिक लगानी तथा खर्च

लगानी रकम रु.		उपभोग तथा खर्च रकम रु.	
कृषिमा	उद्यममा	शिक्षामा	स्वास्थ्यमा
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
पशुपालनमा	वैदेशिक रोजगारीमा	निर्माण	उपभोग
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
अन्य		व्याज	अन्य
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

२.५ यदि परिवारमा विप्रेषण आईरहेको भए त्यसको उपयोगको अवस्था

उपयोगका क्षेत्रहरू

आधार वर्ष (रु.मा) पहिलो वर्ष (रु.मा) दोश्रो वर्ष (रु.मा)

१) उत्पादनमूलक लगानी	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
२) उपभोग	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
३) ऋण तिरेको	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
४) सम्पत्ति खरिद गरेको	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
५) सहकारी वा बैंकमा बचत	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
६) हाल परिवारमाथि रहेको ऋण रकम	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
७) बचत तथा ऋण लगानी (भए उल्लेख गर्नु होला)	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

**खण्ड
३**

आपूर्ति श्रृंखला उद्यम व्यवसाय सम्बन्धी विवरण

३.१ आपूर्ति श्रृंखलासम्बद्ध वस्तु उत्पादनमा विभिन्न समय अवधिमा गरिएको कूल लगानीको विवरण

लगानीका श्रोतहरू	अधार वर्षको जम्मा	पहिलो वर्ष	दोश्रो वर्ष
१) स्वलगानी रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
क) विप्रेषणबाट लगानी रकम रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
ख) अन्य आन्तरिक बचतबाट लगानी रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
२) साथी, छिमेकी र आफन्तबाट सापटी रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
३) बैंकबाट ऋण लगानी रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
४) समुह सहकारीबाट ऋण लगानी रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
५) अनुदान तथा आर्थिक सहयोग रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
क) समृद्धि आयोजना रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
ख) स्थानीय तथा प्रदेश सरकार रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
ग) अन्य रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
जम्मा लगानी रकम रु.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

३.२ वस्तु उत्पादनका लागि पशुपालनको अवस्था र घाँस खेतीका लागि जग्गा (संख्यामा)

पशु पालन	खसी बोकाका जात	अधार वर्षको जम्मा	पहिलो वर्ष	दोश्रो वर्ष
१) बास्रा: संख्यामा	१ खरी			
	२ जमुनापारी			
	३ बोएर			
	४ अन्य			
२) बोका : संख्यामा	१ खरी			
	२ जमुनापारी			
	३ बोएर			
	४ अन्य			
३) पाठा/पाठी: संख्यामा	१ खरी			
	२ जमुनापारी			
	३ बोएर			
	४ अन्य			
४) जम्मा पशुधन संख्या				

घाँस उत्पादनका लागि जग्गा (रोपनी वा कठुामा)

खसी बोका का नसल	अधार वर्षको जम्मा	पहिलो वर्ष	दोश्रो वर्ष
निजी जग्गा जमिन			
अधियाँ वा भाडामा लिएको जग्गा जमिन			
कूल खसी उत्पादन (के जी)			
कूल उपभोग			
खसी बिक्री परिमाण			
कूल नोक्सान			
कूल बिक्री रकम रु			
माऊ			
पाठा			
पाठी			
बोका			

३.३ पहिलो वर्ष

३.३.१ पहिलो वर्षको उत्पादन योजना

क्र.स.	विवरण	उत्पादन लक्ष्य संख्या (रोपनी वा कट्टा)	रकम रु	कैफियत
१	खसी			
२	बोका			
३	मल			
४	पाठा			
५	पाठी			
६	माऊ			
७	घाँस			
८				
९				
१०				
११				
पहिलो वर्षको जम्मा				

३.३.२ पहिलो वर्षमा वस्तु उत्पादनका लागि कच्चा पदार्थ र अन्य सेवा तथा सामग्री खरिद खर्च विवरण

क्र.स.	खर्चको शीर्षक	इकाइ	वैशाल	फाठ	अपाठ	श्रावण	भाद्र
१	घाँसको बीउ	रु.मा					
२	घाँसको बेर्ना						
३	युरिया	रु.मा					
४	डि.ए.पि.	रु.मा					
५	पोटास	रु.मा					
६	कृषि चुन	रु.मा					
७	सिंचाई	रु.मा					
८	जग्गा तयारी	रु.मा					
९	अजोला	रु.मा					
१०	दाना	रु.मा					
११	किटनाशक औषधि	रु.मा					
१२	मिनरल ब्लक	रु.मा					
१३	अन्य						
जम्मा							

३.३.३ कामदार तथा रोजगार सिर्जना खर्च: पहिलो वर्ष

क्र.स.	रोजगारी सिर्जना खर्चको विवरण	इकाइ	वैशाख	जेठ	अषाढ	श्रावण	भाद्र
१	घाँस रोपाइ ज्याला खर्च (श्रम दिन/घण्टामा)						
२	घाँस कटाइ वा गोठाला खर्च (श्रम दिन/घण्टामा)						
३	अन्य						
४	अन्य						
	जम्मा						

नोट: ८ घण्टा बराबर एक दिन गणना गर्ने

ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना (समृद्धि)

आश्विन	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	जम्मा

३.३.४ उपरी लागत (Overhead) वा अन्य खर्च: पहिलो वर्ष

क्र.स.	खर्चको शीर्षक	इकाइ	वैशाख	जेठ	अषाढ	श्रावण	भाद्र
१	बिजुली तथा पानी, सञ्चार	रु.मा					
२	ढुवानी	रु.मा					
३	खसी पार्ने	रु.मा					
४	बीमा खर्च	रु.मा					
५	बोका लगाउने	रु.मा					
६	भ्याक्सिन, खोप, भिटामिन वा औषधी	रु.मा					
७	प्राविधिक सेवा खर्च	रु.मा					
८	खुर काट्ने						
९	अन्य						
जम्मा							

३.३.५. स्थिर सम्पत्ति खरिद खर्च : आधार वर्ष र पहिलो वर्ष सहितको सूची

क्र.स.	विवरण	इकाइ	खरिद स्थिर सम्पत्ती				
	पशुवस्तु खरिद		परिमाण	दर	रकम रु	हासकट्टी (१२%)	स्थिर सम्पत्ती बाँकि
क	माउ बाख्रा	थान					
ख	बोका	थान					
५.२	स्थिर सम्पत्ती तथा मेसिन उपकरण खरिद	इकाइ	परिमाण	दर	रकम रु	हासकट्टी (१०%)	स्थिर सम्पत्ती बाँकि
क	गोठ निर्माण	थान					
ख	चापकटर	थान					
ग	डिजिटल तराजू	थान					
घ	दाम्लो/साइलो	थान					
	अन्य						
जम्मा							

नोट: हासकट्टी निकाल्न सहजकर्ताले किसानलाई सिकाउने ।

नोट.....

३.३.६ पहिलो वर्षको लागत र बिक्री गणना

क्र.स.	उत्पादित वस्तुहरूको नाम	इकाइ	पहिलो वर्ष	
			क	ख
			खर्च हिस्सा वा अनुपात	कूलपरिमाण
१				
२				
३				
४				
	जम्मा			
	कूल योग			

पहिलो वर्षको लागत: सहजकर्ताको सहयोगमा भर्ने (चौमासिक रूपमा)

पहिलो वर्ष				
ग	घ	ङ	च (ग+घ+ङ)	छ (च/ख)
कच्चा पदार्थ खर्च	कामदार खर्च	उपरी लागत खर्च	जम्मा खर्च योग	प्रति इकाई लागत

३.३.७ पहिलो वर्षको बिक्री अभिलेख फारम : किसानले उत्पादित वस्तु बिक्री गरेपछि देहाय अनुसार उत्पादन बिक्री अभिलेख भर्ने।

क्र.स.	बिक्री गरेको महिना	बिक्री गरेको बस्तु	उत्पादन परिमाण (केजी)	मरेको संख्या
१	वैशाख			
२	जेठ			
३	असार			
४	साउन			
५	भाद्र			
६	असोज			
७	कार्तिक			
८	मांसिर			
९	पौष			
१०	माघ			
११	फाल्गुन			
१२	चैत्र			
	जम्मा			

३.३.८ पहिलो वर्षको वित्तीय विश्लेषण

क्र.स.	वित्तीय विवरण तथा सूचकहरू	चौमासिक अनुसारका नतिजाहरू			जम्मा
		पहिलो चौमासिक	दोश्रो चौमासिक	तेश्रो चौमासिक	
१	कूल बिक्री रकम रु				
२	कूल उत्पादन लागत रकम रु				
३	सालाखाला नाफा				
४	कूल पुँजी लगानी रकम रु				
५	ह्रासकटी रकम रु				
६	ऋणको व्याज खर्च रु				
७	खुदनाफा				
८	लगानीमा प्रतिफल				
९	लगानी उठति अवधी				

३.४ दोश्रो वर्ष

३.४.१ दोश्रो वर्षको उत्पादन योजना

क्र.स.	विवरण	उत्पादन लक्ष्य संख्या (रोपनी वा कट्टा)	रकम	कैफियत
१	खसी			
२	बोका			
३	मल			
४	पाठा			
५	पाठी			
६	घाँस			
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
दोस्रो वर्षको जम्मा				

३.४.२ दोश्रो वर्षमा वस्तु उत्पादनका लागि कच्चा पदार्थ र अन्य सेवा तथा सामग्री खरिद खर्च विवरण

क्र.स.	खर्चको शीर्षक	इकाइ	वैशाख	फागुन	अषाढ	श्रावण	भाद्र
१	घाँसको बीउ	रु.मा					
२	घासका बर्ना						
३	युरिया	रु.मा					
४	डि.ए.पि.	रु.मा					
५	पोटास	रु.मा					
६	कृषि चुन	रु.मा					
७	सिंचाई	रु.मा					
८	जग्गा तयारी	रु.मा					
९	अजोला	रु.मा					
१०	दाना	रु.मा					
११	किटनाशक औषधि	रु.मा					
१२	मिनरल ब्लक	रु.मा					
१३	अन्य						
जम्मा							

३.४.३ कामदार तथा रोजगार सिर्जना खर्च: दोश्रो वर्ष

क्र.स.	रोजगारी सिर्जना खर्चको विवरण	इकाइ	वैशाख	जेठ	अषाढ	श्रावण	भाद्र
१	घाँस रोपाइ ज्याला खर्च (श्रम दिन/घण्टामा)						
२	घाँस कटाइ वा गोठाला खर्च (श्रम दिन/घण्टामा)						
३	अन्य						
	जम्मा						

ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना (समृद्धि)

आश्विन	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	जम्मा

३.४.४ उपरी लागत (Overhead) वा अन्य खर्च: दोश्रो वर्ष

क्र.स.	रोजगारी सिर्जना खर्चको विवरण	इकाइ	बैशाख	जेठ	अषाढ	श्रावण	भाद्र
१	बिजुली तथा पानी, सञ्चार	रु.मा					
२	ढुवानी	रु.मा					
३	खसी पार्ने	रु.मा					
४	बीमा खर्च	रु.मा					
५	बोका लगाउने	रु.मा					
६	भ्याक्सिन, खोप, भिटामिन वा औषधी	रु.मा					
७	प्राविधिक सेवा खर्च	रु.मा					
८	खुर काट्ने						
९	अन्य						
जम्मा							

३.४.५ स्थिर सम्पत्ति खरिद खर्च : आधार वर्ष , पहिलो र दोश्रो वर्ष सहितको सूची

क्र.स.	विवरण	इकाइ	खरिद स्थिर सम्पत्ति				
	पशुवस्तु खरिद		परिमाण	दर	रकम रु	हासकट्टी (१२%)	स्थिर सम्पत्ति बाँकि
क	माऊ बाख्रा	थान					
ख	बोका	थान					
५.२	स्थिर सम्पत्ति तथा मेसिन उपकरण खरिद	इकाइ	परिमाण	दर	रकम रु	हासकट्टी (१०%)	स्थिर सम्पत्ति बाँकि
क	गोठ निर्माण	थान					
ख	चापकटर	थान					
ग	डिजिटल तराजू	थान					
घ	दाम्लो/साइलो	थान					
	अन्य						
जम्मा							

नोट: हासकट्टी निकाल्न सहजकर्ताले किसानलाई सिकाउने ।

३.४.६ दोश्रो वर्षको लागत र बिक्री गणना

क्र.स.	उत्पादित वस्तुहरुको नाम	इकाइ	पहिलो वर्ष	
			क	ख
			खर्च हिस्सा वा अनुपात	कूलपरिमाण
१				
२				
३				
४				
	जम्मा			
	कूल योग			

पहिलो वर्षको लागत: सहजकर्ता को सहयोगमा भर्ने (चौमासिक रूपमा)

पहिलो वर्ष				
ग	घ	ङ	च (ग+घ+ङ)	छ (च/ख)
कच्चा पदार्थ खर्च	कामदार खर्च	उपरी लागत खर्च	जम्मा खर्च योग	प्रति इकाई लागत

३.४.७ दोश्रो वर्षको बिक्री अभिलेख फाराम किसानले उत्पादित वस्तु बिक्री गरेपछि देहाय अनुसार उत्पादन बिक्री अभिलेख गर्ने

क्र.स.	बिक्री गरेको महिना	बिक्री गरेको वस्तु	उत्पादन परिमाण (केजी)	मरेको संख्या
१	वैशाख			
२	जेठ			
३	असार			
४	साउन			
५	भाद्र			
६	असोज			
७	कार्तिक			
८	मांसिर			
९	पौष			
१०	माघ			
११	फाल्गुन			
१२	चैत्र			
जम्मा				

३.४.८ दोश्रो वर्षको वित्तीय विश्लेषण

क्र.स.	वित्तीय विवरण तथा सूचकहरू	चौमासिक अनुसारका नतिजाहरू			जम्मा
		पहिलो चौमासिक	दोश्रो चौमासिक	तेश्रो चौमासिक	
१	कूलबिक्री रकम रु				
२	कूलउत्पादन लागत रकम रु				
३	सालाखाला नाफा				
४	कूलपुँजी लगानी रकम रु				
५	ह्यासकटी रकम रु				
६	ऋणको व्याज खर्च रु				
७	खुदनाफा				
८	लगानीमा प्रतिफल				
९	लगानी उठति अवधी				

अनुसूचिहरू

पशुपालक किसानका लागि महत्वपूर्ण जानकारीहरू

अनुसूची: १ कृषि कार्यका लागि रुपान्तरण तालिका

नाप	रुपान्तरण	नाप	रुपान्तरण	नाप	रुपान्तरण	नाप	रुपान्तरण
१ से.मी.	= १० मि.मी	१ फूट	= १२ इन्च	१ से.मी.	= १० मि.मी	१ फूट	= १२ इन्च
१ मीटर	= १०० से.मी		= ३०.४८ से.मी.	१ मीटर	= १०० से.मी		= ३०.४८ से.मी.
	= ३१.३७ इन्च	१ गज	= ३ फूट		= ३१.३७ इन्च	१ गज	= ३ फूट
१ कि.मी.	= १००० मीटर		= ११.४४ से.मी.	१ कि.मी.	= १००० मीटर		= ११.४४ से.मी.
१ इन्च	= २.४५ से.मी	१ माइल	= १७६० गज	१ इन्च	= २.४५ से.मी	१ माइल	= १७६० गज
तौल				तौल			
१ ग्राम	= १००० मि.ग्रा.	१ मे. टन	= १० क्विन्टल	१ ग्राम	= १००० मि.ग्रा.	१ मे. टन	= १० क्विन्टल
१ कि.ग्रा.	= १००० ग्राम	१ मन	= ३७.३२ कि.ग्रा. वा ४० सेर	१ कि.ग्रा.	= १००० ग्राम	१ मन	= ३७.३२ कि.ग्रा. वा ४० सेर
१ पाउण्ड	= १६ औंस	१ धानी	= २.२७ कि.ग्रा.	१ पाउण्ड	= १६ औंस	१ धानी	= २.२७ कि.ग्रा.
१ औंस	= २८.३५ ग्राम		= ५ पाउण्ड	१ औंस	= २८.३५ ग्राम		= ५ पाउण्ड
१ क्विन्टल	= १०० कि.ग्रा	१ सेर	= ४ पाउ	१ क्विन्टल	= १०० कि.ग्रा	१ सेर	= ४ पाउ

ग्राामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना (समृद्धि)

अनुसूची २: कृषक सम्बद्ध महत्वपूर्ण कार्यालय तथा सम्पर्क नम्बरहरु

सि.नं.	शाखा/महाशाखा	फोन/फ्याक्स	ईमेल/वसाईट
१	कृषि तथा पशुपन्डी मन्त्रालय सिंहदरवार, काठमाडौं	०१-४२११९०५, ४२११९५०, ११६०	info@moad.gov.np
२	कृषि विभाग, महानिर्देशक	०१-५५२२०५६, ०१-५५२२०५६	dgds@ntc.net.np
३	पशुपन्डी रोग अन्वेषण तथा नियन्त्रण महाशाखा	०१-५५२१६१०	
४	महामारी, रोग नियन्त्रण तथा व्यस्थापन शाखा	१२६११६५, ६०१४२६१५२१	
५	भेटेरीनर इपिडियोलोजी शाखा	०१-४२५०७१७, ६०१४२६१५२१	dgds@ntc.net.np, www.dls.gov.np
६	पशु क्लारेन्टाइन महाशाखा (उपमहानिर्देशक)	१५५५४११२	
७	आयोजना समन्य इकाइ	०१-५५३१००७	
८	योजना तथा अनगमन शाखा	०१-५५२१६१०, ६०१५५४२९१५	

प्रदेश मन्त्रालय तथा जिल्लास्थित पशु विज्ञ कार्यालयको सम्पर्क नं. र इमेल

सि.नं.	कार्यालयको नाम	फोन नं.	ईमेल
१	भूमि व्यस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, विराटनगर	०२१-४७०२५८	molmacbiratnagar@gmail.com
२	भूमि व्यस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, जनकपुरधाम	०५३-२२५१४०, ६५२४७६०	malacprovince2@gmail.com
३	पशुपन्डी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय, विराटनगर	०२१४७०९२५	lfdbrt@gmail.com
४	पशु सेवा तालिम केन्द्र, दुहवी, सुनसरी	०२५-५४०७०८	lstcp1sun@gmail.com
५	पशुपन्डी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय जनकपुर	९८४१७५३६२७	dolfd.p2.np@gmail.com
६	पशु सेवा तालिम केन्द्र जनकपुर	०४१-५२०३४२	
७	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, सिन्धुली	०४७-५२०१८५	dlsosindhuli@yahoo.com
८	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, सिरहा-सप्तरी	९८५२८२१२०५	dhrubyadav205@gmail.com
९	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, धनुषा	०४१५२०१७९	mbishnudev@yahoo.com
१०	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, महोत्तरी	०४४५२००७३	dlsomahottary@gmail.com
११	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, सर्लाही	०४६५२०१४५	dlsosarlahi@yahoo.com
१२	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, रीतहट र बारा	०५५५२०१२५	vetdrram1975@gmail.com
१३	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, तेह्रथुम र धनकुटा	०२६५२०२८०	vhlsdhankuta@gmail.com
१४	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, मोरङ	०२१४७१९५८	vhlsmorang@gmail.com
१५	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, सुनसरी	०२५५६०१६२	vhlsunsari@gmail.com
१६	भेटेरीनर अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, उदयपुर खोटाङ	०३५४२०१२९	vhlsudayapur@gmail.com

अनुसूचि-३

व्यवसायिक बाख्रा पालन सम्बन्धी केही जानकारीहरू

क) नेपालमा पालिएका बाख्राका जातहरू

१) स्थानीय जातका बाख्राहरू

नेपालमा मुख्यतया चार जातका स्थानीय बाख्राहरू पाल्ने गरेको पाइन्छ । यी चारै जातका बाख्राहरू भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा वर्गीकरण गरिएको हो । यी स्थानीय जातका बाख्राहरू यस प्रकार छन्:

- क) तराई बाख्रा : नेपालको तराई क्षेत्रमा पाइने जातको बाख्रालाई तराई बाख्रा भनिन्छ । यो भारतीय जातको बाख्रा जमुनापारीको गुणहरू जस्तै: माथि उठेको नाक, झुण्डिएको लामो कान भएकाले यसलाई जमुनापारीको खच्चड पनि भनिन्छ ।
- ख) खरी बाख्रा : मध्यपहाडी क्षेत्रमा पाइने स्थानीय जातको बाख्रालाई खरी बाख्रा भनिन्छ । प्रायः खरी बाख्राहरू मध्यम आकारका, पछाडि वा माथितिर फर्केका सिंग भएका र धेरै मात्रामा मुडुला पनि पाइन्छन् ।
- ग) सिन्हाल : उच्च पहाडी क्षेत्रमा पाइने सिन्हाल जात अन्य नेपाली बाख्राहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो शरीर भएको बाख्रा हो । यसको छोटो टाउको र सीधा नाक हुन्छ । यसमा चिसो सहन सक्ने क्षमता हुन्छ । बयस्क बाख्राको शारीरिक तौल ३ देखि ३५ किलोग्रामसम्म हुन्छ ।
- घ) च्याङ्ग्रा : च्याङ्ग्रा हिमालय पर्वत शृङ्खलाको पछाडिपट्टि सुख्खा, बढी हावा लाग्ने, चिसो र अर्ध मरुभूमि जस्तो ठाउँमा पाइन्छ ।

२. विदेशी जातका बाख्राहरू :

- क) जमुनापारी: जमुनापारी भारतमा पाइने सबैभन्दा ठूलो तथा आकर्षक जातको बाख्रा हो । यो बाख्रा भारतबाट नेपालको तराई क्षेत्रमा आई पुगेको हो । ठूलो जीउ, लामो खुट्टा, नाकको बीच भाग उठेको (सुगानाके), झुण्डिएका लामा कानहरू, छोटो र थेंचा सिंगहरू यस बाख्राका प्रमुख शारीरिक विशेषताहरू हुन् ।
- ख) बारबरी : यो जातको बाख्राको उत्पत्ति पूर्वी अफ्रिकाको बारबरा भन्ने शहरमा भएको हो । भारतको उत्तर प्रदेशमा यो जातको बाख्रा प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । सानो तथा खदिलो शरीर, छोटो तथा ठाडा कान, सेतो रङको शरीरमा साना हल्का राता वा खैरा धब्बाहरू भएको यो बाख्रा झट्ट हेर्दा मृगजस्तो देखिन्छ ।
- ग) सानन् : स्वीट्जरल्याण्डको सानन् उपत्यकामा उत्पत्ति भएको यो बाख्रा दूर उत्पादनको लागि विश्वप्रसिद्ध छ । यो बाख्रा घाम सहन नसक्ने भएकाले चिसो हावापानीमा पाल्नु पर्दछ । सेतो वा क्रिम रङ, छोटो मसिना रौं, सीधा वा अलि थेंचिएको अनुहार, ठाडा तथा अगाडितिर तेर्सिएका कान यसका जातीय विशेषताहरू हुन् ।

- घ) बिटल : यो जातको बाख्रा भारतको पञ्जाब र हरियाणा पाइन्छ। झट्ट हेर्दा यसको बनावट जमुनापारीसँग मिल्दोजुल्दो हुन्छ। जमुनापारीभन्दा अलि सानो देखिने यो बाख्रा मुख्यतया कालो रङको हुन्छ।
- ङ) बौयर : यो जातको बाख्रा सन् १९०० को दशकमा दक्षिण अफ्रिकामा विकास गरिएको हो। विगत केही वर्षयता नेपालमा पनि अगुवा कृषकहरूले यो बाख्रापालन सुरु गरेका छन्। स्थानीय बाख्रामा यसको क्रस गराउँदा निस्कने वर्णशंकर (ठिमाहा) को क्षमता पनि उच्च पाइएको छ। यसको झण्डै १०० प्रतिशत जुम्ल्याहा पाउने क्षमता छ र २ वर्षमा ३ पटकसम्म ब्याउने गर्दछ।

३. वर्णशंकर जातका बाख्राहरू:

- क) जमुनापारी क्रस (खरी र जमुनापारी) : शुद्ध स्थानीय खरी जातको बाख्रामा (प्रतिवैत १.८ पाठापाठी हुर्काउने सक्ने) शुद्ध जमुनापारी बौका लगाएर जन्मेका ५० प्रतिशत सन्तानलाई (कम्तीमा ५ पुस्तासम्म नाता नपर्ने गरी ५० प्रतिशत एक आपसमा क्रस गराएर विकास गरिएको) जमुनापारी वर्णशंकर बाख्रा भनिन्छ। यो जातको वर्णशंकर बाख्रा पहाडी भेगमा जमुनापारीभन्दा राम्रोसँग फस्टाउन सक्दछ।
- ख) बारबरी क्रस (खरी र बारबारी) : शुद्ध स्थानीय खरी जातको बाख्रामा प्रतिवैत १.८ पाठापाठी हुर्काउन सक्ने) शुद्ध बारबरी बौका लगाएर जन्मेका ५० प्रतिशत सन्तानलाई (कम्तीमा ५ पुस्तासम्म नाता नपर्ने गरी ५० प्रतिशत क्रस गराएर विकास गरिएको) बारबरी वर्णशंकर बाख्रा भनिन्छ।
- ग) सानन् क्रस (खरी र सानन्) : यो शुद्ध स्थानीय खरी जातको बाख्रामा शुद्ध सानन् बौका लगाएर जन्मेको ५० प्रतिशतका सन्तानलाई (कम्तीमा ५ पुस्तासम्म नाता नपर्ने गरी क्रस गराएर विकास गरिएको) सानन् वर्णशंकर बाख्रा हो।

सुविधायुक्त खोरको व्यवस्था

घाँसपातको राम्रो व्यवस्था

जुन, लवणहरू र भिटामिन समय समयमा खुवाउने व्यवस्था

घाँस खाने राम्रो टाट्को व्यवस्था

उच्च/उम्गा प्रकारको गाले/बोक प्रजनन व्यवस्था

ख) व्यवसायिक बाख्रापालनमा व्यवस्थापकीय पक्षहरू

व्यवसायिक बाख्रापालनका व्यवस्थापकीय पक्षहरू निम्न छन्:

अ) प्रजनन व्यवस्थापन

आ) खोरको व्यवस्थापन

इ) आहारा व्यवस्थापन

ई) स्वास्थ्य

अ) प्रजनन व्यवस्थापन

सन्ततिको वंश सुधारमा प्रजनन व्यवस्थापनको धेरै महत्त्व छ । सन्ततिहरूमा सम्पूर्ण गुणहरू आमा तथा बाबुबाट आधा आधा सर्दछन् । बाख्राहरूबाट अपेक्षित उत्पादन तथा लाभ लिनको लागि आफ्ना पुर्खाबाट आफ्नो अनुवशीय गुणहरूसँगै उचित आहारा, स्वास्थ्य, वातावरणीय अनुकूलता र अन्य व्यवस्थापन मिलाउनु अति आवश्यक छ ।

१. बोका लगाउने :

सालाखाला ३० वटा बाख्रालाई बाली लगाउन (प्रजनन गराउन) एउटा बोका आवश्यक हुन्छ ।

- बोकालाई प्रजनन कार्यको लागि प्रयोग गर्नु भन्दा एक महिना पहिला देखि राम्रो आहारा दिएर पाल्नुपर्दछ । एक वर्ष देखि छ वर्षसम्म उमेर पुगेका बोका प्रजननको लागि उपयोग गर्नुपर्दछ ।
- बोकालाई प्रत्येक १२ देखि १४ महिनामा फेर्दा हाडनाता प्रजननबाट जोगाउन सकिन्छ ।
- प्रजननको बोका २ वा २ भन्दा बढी पाठापाठी जन्माउने माउबाट जन्मेका जुम्ल्याहा मध्येबाट छनौट गर्नु पर्दछ ।
- बोका खोजेको ९ देखि ३६ घण्टा भित्रमा बोका लगाउन सकिन्छ तर १५ घण्टा देखि २७ घण्टा भित्रको समयमा बोका लगाउनु सबैभन्दा राम्रो हुन्छ ।

ठण्डी यामको मंसिर १५ देखि माघ १५ सम्म (२ महिना) र वर्षाको यामको साउन (१ महिना) गरी वर्षमा ३ महिना पाठापाठी नजन्मनेगरी बाख्रामा प्रजनन गराउनु पर्दछ । यसो गर्नाले बढी जाडो र बढी वर्षाको कारणबाट हुने पाठापाठीको मृत्युदरलाई कम गराउन सकिन्छ ।

बाख्रीले बोका खोजेको थाहा पाउने लक्षणहरू:

बेचैन हुने, पुच्छर हल्लाउने, मन लगाएर दाना तथा चाँस नखाने, अकस्मात दूध उत्पादन घट्ने, सुत रातो हुने र अलिअलि सुन्निने र र्याल जस्तो तरल पदार्थ बग्ने, बोका बाख्रा अगाडी जे भेट्यो उसैमाथि चढ्ने

२. हाडनाता प्रजननबाट जोगाउने:

बाख्राको उत्पादन क्षमतामा क्रमिक रूपले कमी आउने, पाठापाठीको मृत्युदर बढी हुने, बाख्राको रोग प्रतिरोधात्मक क्षमतामा कमी हुँदैजाने, पहिलो पटक व्याउने उमेर पुस्तै पिच्छे बढ्दैजाने, रोग व्याधिलेबढी सताउने, बाख्रीको दूध उत्पादन क्षमतामा कमी हुँदै जाने, पाठापाठी ख्याउटे हुने हुँदा हाडनाता प्रजननबाट जोगाउनु पर्छ ।

३. बाख्रामा वंश सुधार गर्ने तरिकाहरू:

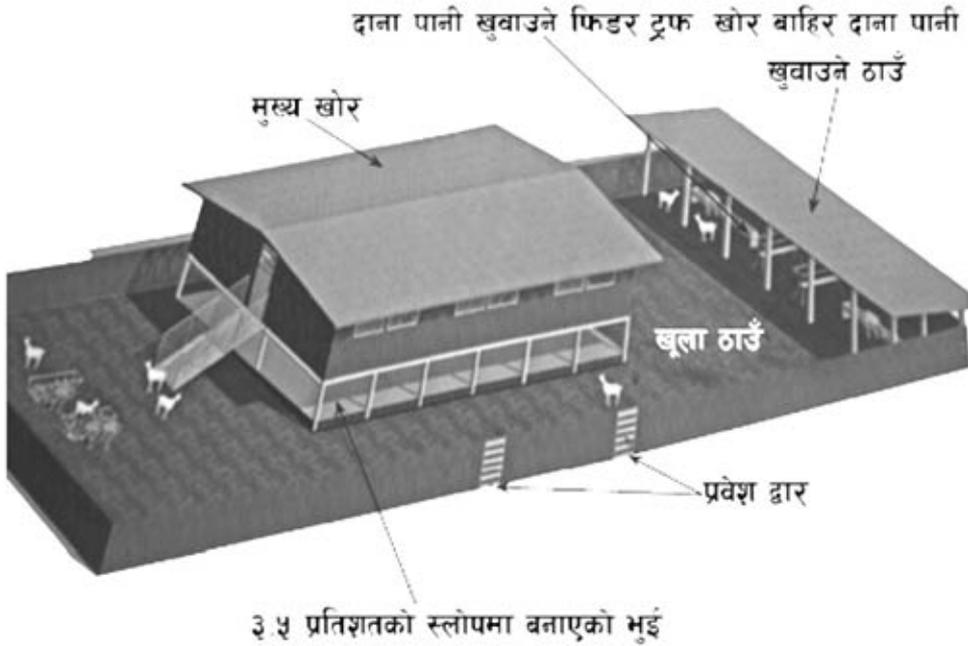
प्रजनन व्यवस्थापनबाट उत्पादकत्वमा सुधार ल्याउन मुख्य रूपमा ३ तरिकाहरू अपनाउन सकिन्छ ।

(क) छनौट प्रणाली अपनाई राम्रा बाख्राहरू छान्दै क्रमिक रूपमा उत्पादन क्षमतामा सुधार ल्याउने ।

(ख) कम उत्पादन क्षमता भएका बाख्रामा उन्नत नश्लबाट प्रजनन गराई क्रस (वर्णशेकर) पाठापाठी उत्पादन गर्ने ।

(ग) कम उत्पादकत्व भएका बाख्रालाई हटाएर उन्नत बाख्राहरू बढाउने ।

रोग प्रतिरोध क्षमता बढी भएको, जुम्ल्याहा, तिम्ल्याहा जन्माउनेगुण भएको, दुई वेतको अन्तर धेरै नभएको, कमसल आहारा खाएर पनि राम्रो उत्पादन दिन सक्ने गुण भएको बाख्रालाई वंश सुधारमा छनौट गर्नुपर्छ ।

आ) खोर व्यवस्थापन

बाख्राको खोर बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

- हावा खेल्ने, सूर्यको प्रकाश आउने, पानी नजम्ने र केही अग्लो स्थानको छनौट गर्ने ।
- पहाडी भेगमा खोर बनाउँदा दक्षिण वा पूर्व मोहोडा र तराई वा गर्मी ठाउँमा उत्तर वा पश्चिम मोहोडा पारी बनाउने ।
- खोरमा पाठापाठी, धारा माउ, व्याउने, ब्याएका माउ, खसी र प्रजनन बोकालाई छुट्टाछुट्टै राख्ने व्यवस्था मिलाउने । माउसँग दूध नछुटेका पाठापाठीहरूको कोठा र माउ बस्ने कोठा एक आपसमा देखिने गरी राख्ने ।
- माउबाट छुटाइसकेका, हुर्केको र वयस्क हुन लागेका पाठापाठीहरूलाई छुट्टाछुट्टै कोठामा राख्ने व्यवस्था मिलाउने । बाख्रालाई दानापानी खुवाउन, माउको दूध खुवाउन र हिडडुल गर्नको लागि खोरभन्दा बाहिर खुला ठाउँको पनि व्यवस्था गर्ने ।
- बाख्राले साधारणतया भुईँमा खसेको घाँस टिपेर खान नरुचाउने भएकोले घाँस खुवाउन टाट्नो बनाउने । विरामी बाख्रा र अन्यत्रबाट किनेर ल्याएका बाख्राबाट संक्रामक रोगहरू फैलिने सम्भावना भएकोले यस्ता बाख्रालाई राख्नको लागि अलग्गै खोरको व्यवस्था मिलाउने ।
- बर्रयौला हटाउन, सरसफाई गर्न, निस्कने ग्याँस जन्य विषाक्त पदार्थले बाख्राको स्वास्थ्यमा असर नपारोस भनेर भुईँबाट टाँडको उचाई उपयुक्त ढंग बाट मिलाउने ।

खोरको व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

- हिउँदको समयमा खोरभित्र बसेका बाख्रालाई चिसोबाट बचाउन जुटका बोरा झुण्डाउने तर झरि बादल लागेको दिन बाहेक अरु दिनमा बोरा सारेर खोरमा घाम पस्र दिँदा खोर स्वस्थ्यकर हुन्छ ।
- साधारणतया बच्चा जन्माउनु भन्दा ४ देखि ७ दिन अगाडि देखि बच्चा पाएको एक हप्तासम्म माउ बाख्राहरू अलग्गै राख्ने ।
- टाँडमुनि थुप्रिएको बर्रयौलालाई कम्तिमा हप्ताको २ पटक हटाउने । फिनेल पानीलेखोर सफा गर्ने ।
- बाख्रालाई दानापानी खुवाउने ढुँडको नियमित रूपमा सरसफाई गर्ने ।
- बाह्य परजीवी नियन्त्रणको लागि बाख्राको खोरलाई पनि उपचार गर्नुपर्दछ । यसको लागि डिपिड गर्दा प्रयोग गरिने विषादी नै पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

इ) आहारा व्यवस्थापन

व्यावसायिक ढंगबाट बाख्रापालन गरी अधिकतम फाईदा लिनको लागि आहाराको उचित व्यवस्थापन अर्को एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । बाख्रालाई जीवन निर्वाह र उत्पादनको लागि सन्तुलित आहारा आवश्यक पर्दछ । आहाराको उचित व्यवस्थापनबाट

शारीरिक वृद्धि बढाउन, पाठापाठी हुर्काउन, उपयुक्त समयमा प्रजनन गराउन र रोग प्रतिरोधात्मक क्षमतामा वृद्धि गर्न सकिने भएको हुनाले आहाराको व्यवस्थापन महत्वपूर्ण छ ।

१) बाख्राको लागि आवश्यक पौष्टिक तत्वहरू

- बाख्राबाट व्यावसायिक उत्पादन लिनका लागि कार्बोहाईड्रेट, प्रोटीन, चिल्लो पदार्थ, खनिज तत्व, भिटामिन र पानी नभै नहुने पदार्थहरू हुन् ।
- कार्बोहाईड्रेट, प्रोटीन र चिल्लो पदार्थले बाख्रालाई चाहिने शक्ति दिन, शारीरिक वृद्धिदर छिटो गराउन र समयमा, उत्पादन बढाउन मद्दत गर्दछ ।
- बाख्राको आहाराको लागि नभई नहुने अर्को महत्वपूर्ण तर हाम्रो परम्परागत तरिकामा त्यति ध्यान नपुर्याइएको पक्ष हो खनिज तत्वहरूको आपूर्ति ।
- यी खनिज तत्वहरूको परिपूर्ति गर्नको लागि मिनिरल मिक्सचर तथा ब्लक बनाएर खुवाउनु पर्दछ ।
- त्यसैगरी पानीको आवश्यकता पूर्ति पनि पौष्टिक आहारको अर्को एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । सामान्यतया २० के.जि. तौल बराबरको बाख्रालाई प्रतिदिन ४५०-६८० मि.लि.सम्म पानी आवश्यक हुन्छ ।

२) मिनिरल सामग्री बनाउन चाहिने सामग्रीहरू

रातो माटो:	२० प्रतिशत
मैदा:	२० प्रतिशत
भेली(सक्खर):	२० प्रतिशत
अण्डाको खोष्टा:	५ वटा (प्रति के.जी)
मिनिरल मिक्चर (रेडिमेट) :	१० प्रतिशत्
सफा खरानी :	२० प्रतिशत

१० केजीको मिनिरल ब्लक बनाउनका लागि हालको प्रचलित मूल्यमा करिब १ हजार रुपैयाँ पर्दछ । ब्लक एक के.जी. बराबरको एउटा बनाउँदा राम्रो हुन्छ ।

कार्बोहाईड्रेट र प्रोटीनका स्रोतहरू:

- क) मकै, गहुँ, जौ, जै, धान, चामल,
- ख) घाँस, पराल, चोकर, नल, ढोड, झाली, कुनीरो,
- ग) कोषे जातका घाँसहरू, भटमासको पिना, तोरीको पिना, दलहन ।

३) बाख्रा पालनका लागि घाँसको व्यवस्थापन

१. भुईँघाँसको व्यवस्थापन: बाख्राको वृद्धिका लागि उपयुक्त मानिने वैज्ञानिक ढंगबाट सिफारिस गरिएका पोषिला घाँसको रूपमा मुख्य गरी दुई जातहरू छन्: अ) स्टाइलो, आ) नेपियर ।

अ) स्टाइलो घाँस: स्टाइलो एउटा बहुवर्षिय पोषिलो कोषे घाँस हो । यसलाई बाख्राले मन पराउँछन् । नेपालमा बढी प्रचलनमा रहेका पाल्पा, कुक र हमाटा स्टाइलोका प्रमुख जातहरू हुन् । यो घाँस नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्रको २ हजार मिटर उचाइसम्म खेतवारीमा मात्र नभई बाँझो पर्ति जग्गा, आली, कान्ला, गराको डिल, भिरालो जग्गाहरू र वृक्षारोपण गरिएको ठाउँमा लगाउन सकिन्छ । स्टाइलो चैत वैशाख बाहेक अरु महिना प्रायः हरियो रहन्छ । यसलाई हरियो घाँसको रूपमा मात्र वा परालसँग मिसाएर पनि खुवाउन सकिन्छ ।

आ) नेपियर: यो अर्को एउटा बहुवर्षिय पोषिलो घाँसे बाली हो । समुन्द्र सतह देखि ४ हजार ५०० फिटको उचाइसम्म यो घाँसको खेती गर्न सकिन्छ । चिन्टाईलो र सिम भएको जग्गा बाहेक सबै किसिमको माटोमा यसको खेती गर्न सकिन्छ । यो जरा सहित बोट उष्काएर तथा डाँठ काटेर जेट आसारमा लगाउन सकिन्छ । यो घाँस लगाएको तीन महिना पछि काट्न सकिन्छ । वर्षा याममा ६ देखि ८ हप्ताको फरकमा काट्न सकिन्छ । घाँस काट्दा जमिनको सतह देखि ६-१२ इन्चको उचाईम घाँस काट्दा राम्रो हुन्छ । यी घाँसहरूलाई प्रशस्त हुने समयमा काटेर हे बनाई राखेर हिउँदको ठण्डी (जाडो) समयमा खुवाउन सकिन्छ ।

२. डालेघाँसको व्यवस्थापन: नेपालमा डालेघाँस बाख्राको आहाराको प्रमुख स्रोत हो । डालेघाँस विशेषगरी मंसिरदेखि चैत वैशाखसम्म उपयोगी हुन्छ ।

बाख्राको आहारा व्यवस्थापनको लागि बाख्राको बानी व्यहोरा जान्नु पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ । बाख्राले देखाउने केही स्वभावहरू निम्न अनुसार छन् :

- साधारणतया अन्य घरपालुवा जनावरले खान नसक्ने भुईँको छोटो घाँस र रुख बिरुवाको पातहरू बाख्राले सजिलैसँग खान्छन् ।
- बाख्राले आफूलाई मनपर्ने घाँस छानीछानी खान्छन् । फोहोर लागेको घाँसपात बाख्राले खाँदैनन् ।
- भेंडा र गाईले नखाने घाँसपात पनि बाख्राले खान्छन् ।
- बाख्राले तितो, गुलियो, अमिलो तथा नुनिलो स्वाद थाहा पाउँछन् ।
- बाख्राले आफ्नो वयस्क अवस्थामा कुनै जातका घाँसहरू मन पराएर खान्छन् भने अन्य अवस्थामा नखान सक्छ ।
- बाख्राले आहाराको अभाव हुने अवस्थामा मरुभूमिका घाँसहरू पनि उखेलेर खान्छन् ।
- भुईँमा चर्नुभन्दा रुख बिरुवाको कलिलो पात तथा मुना खान बाख्राले बढी मन पराउँछन् ।
- भुईँघाँस भन्दा काँडा, झाडी बुट्यान मन पराउँछन् ।
- कोषे तथा डालेघाँस बढी मन पराउँछन् ।

ई) स्वास्थ्य

बाख्रा स्वस्थ भएमा माल उत्पादन राम्रो दिने भएकोले कृषकहरूले बाख्राहरू कुन स्वस्थ छन् कुन विरामी भएका छन् भन्ने थाहा पाउनु आवश्यक छ । पशु विरामी भएमा के भएर के कारणबाट विरामी भएको हो सोको पहिचान (निदान) गर्नु पर्दछ र तुरन्तै प्राविधिकसँग सल्लाह लिई उपचार गर्नुपर्दछ ।

- निरोगी बाख्राको लक्षणहरू : फुर्तिलो र जीउ हृष्टपुष्ट हुने, आँखा चम्किलो र कान चनाखा हुने, छालामा प्राकृतिक चमक र रौं एकनासले मिलेको हुने, समयमा उग्राउने, दिसा बड्कौला परेको र पिसाब सामान्य देखिने, उमेर अनुसार शारीरिक वृद्धि भएको, दानापानी रुचाएर खाने, धुतुनो रसिलो हुने आदि ।
- रोगी बाख्राको लक्षणहरू : झोक्राउने, दानापानी नखाने वा कम खाने, बधानबाट छुट्टिएर अलग्गै बस्न रुचाउने, रौं टाढो परी जिङ्ग्रि देखिने, छाला खस्रो र रूखो हुने, शारीरिक वृद्धि दर कम हुने, आँखा रातो, आँशु बगेको वा चिप्रा लागेको हुने, दिसा पातलो, रगत मिसिएको वा चिप्लो हुने, पिसाब बढी पहेँलो हुने र कहिले काँही बन्द समेत हुने, मुखबाट रयाल आउने ।

बाख्रामा लाग्ने रोगहरू, रोगका लक्षणहरू र नियन्त्रण:

क) पि.पि.आर:

यो विषाणु (भाइरस) को कारणबाट लाग्ने एकदमै खतरनाक रोग हो । यसलाई भेडा बाख्राको हैजा पनि भनिन्छ । रोकथाम र उपचार: रोगको लक्षण देखा परिसकेपछि खास उपचार गर्न सकिँदैन, त्यसैले रोकथामको निम्ति २/२ वर्षको अवधिमा खोप लगाउनु जरूरी छ । जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट यो खोप लगाउन सकिन्छ ।

पि.पि.आरका रोगका लक्षणहरू:

- जिङ्ग्रि पने, धुतुनो सुख्खा हुने,
- आँखा रातो हुने, घाँस नखाने,
- नाकबाट पानी आउने,
- नाकभित्र घाउ हुने, पिप बग्ने,
- मुख भित्र रातोभई ओठ, जिब्रो र मुख भित्र जताततै खटिरा निस्कने,
- कालो छेर्ने, व्याउने पशु तुहिने,
- ज्वरो आउने (अकस्मात १०४० देखि १०६० फरेनहाईट),
- रोगले भेटेको ३/४ दिन पछि निमोनिया र खोकीका लक्षण देखिने,

ख) छेरौटी:

उपचार र रोकथाम: छेरौटी लागेको बाख्रालाई प्रविधिकको सल्लाह लिई नेव्लोन, पर्गोकेयर सल्फा (चक्की) जस्ता औषधि खुवाउनु पर्दछ । परजीवीको कारणले रोग लागेको भए कुन किसिमको परजीवी हो सोही अनुरूप उपचार गर्नु पर्दछ । रोकथामको निम्ति सरसफाई, विभिन्न रोग विरुद्धको खोप र समय समयमा परजीवी विरुद्ध औषधि खुवाउने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

ग) पेट फुल्ने वा ढाडिने (ब्लोट):

अक्सर बाख्राले मकै वा अन्य अन्न, केही डालेघाँस, कोषे घाँस वा विषालु घाँसहरू खाँदा पेटमा भएका जीवाणु र सूक्ष्म परजीवीहरूद्वारा पाचन क्रियामा हावा वा फिँज उत्पन्न भई बाख्राको पेट फुल्ने वा ढाडिने समस्या देखिन्छ ।

उपचार : दाना दिन बन्द गर्ने, अगाडिको भाग उच्च पारेर राख्ने, प्राविधिकको सल्लाह अनुसार उपचार गर्ने ।

पेट फुल्ने वा ढाडिने रोगका लक्षणहरू

- देब्रे पेट फुल्ने र भकुण्डो जस्तो हुने,
- मुखबाट र्याल निकाल्ने
- सास फेर्न अफट्यारो हुने र मुख खोलेर सास फेर्ने
- पेट दुखेको अनुभव गर्ने र कराउने
- दिसा पिसाब बन्द हुने ।

घ) निमोनिया:

लाग्ने प्रमुख निमोनिया रोगहरू मध्येको बाख्राहरूमा एक रोग हो । प्रतिकूल चिसो मौसममा पाठापाठीमा यो रोग बढी देखिन्छ । यो रोग विषाणु, जीवाणु, टुसी, फोक्सोको जुका जस्ता कारणले गर्दा लाग्ने गर्दछ ।

उपचार तथा रोकथाम : रोगी पशुलाई न्यानो र ओभानो ठाउँमा राख्ने र प्राविधिकको सल्लाह अनुसार एभिल सुई लगाउने, वा क्याप्लोन पाउठर खुवाउने वा एण्टिबायोटिक सुई ३-५ दिनसम्म लगाउने ।

निमोनिया रोगका लक्षणहरू :

सुरुमा चाँडो चाँडो श्वास फेर्ने र पछि श्वास प्रश्वासमा अवरोध आउने,

- खोकी लाग्ने, ज्वरो आउने,
- नाकबाट सिँगान बग्ने,
- खान मन नगर्ने,
- घाँटी घ्यारघ्यार बज्ने,

ड) धुनेलो:

- यो रोग लागेमा धुन र कल्चौडो सुन्निने, धुनबाट रगत वा पिप आउने, दुध सुक्रे र उपचार नपाएमा धुन बन्द हुने जस्ता लक्षणहरू देखिन्छन् ।
  - कारक र रोगको अवस्था अनुसार धुनेलो भिन्न भिन्न प्रकारको हुन्छ र लक्षण पनि फरक फरक देखिन सक्दछन् ।
- उपचार र रोकथाम: एन्टिबायोटिक सुइ तथा धुनमा मलम लगाउने र रोकथामको लागि बाख्राको कल्चौडो र धुन तथा खोरको सरसफाई गर्ने ।

च) खोरेत:

उपचार र रोकथाम :

मुखको घाउ सफा गर्न फिटकिरी पानी या पोटास पानी प्रयोग गर्ने, खुट्टामा फिनेल झोलले सफा गरी हिमेक्स मलम लगाउने, पशुलाई बथानबाट अलग्गै राखी उपचार गर्ने, प्रत्येक वर्ष खोप लगाउने ।

खोरेतका लक्षणहरू : ज्वरो आउने, र्याल काढ्ने, खान मन नगर्ने, मुख च्याप च्याप गर्ने, खुरको बीच भागमा रातो भएर घाउ देखिने र खुट्टा खोच्याउने, जिब्रो सुन्निने र पानी फोका देखिने आदि ।

छ) बाख्राको विफर :

उपचार रोकथाम:

- लक्षण अनुसार उपचार गर्ने, घाउमा एन्टिबायोटिक मल्हम र आँखामा एन्टिबायोटिक झोल प्रयोग गर्ने
- रोकथामको लागि पक्स भ्याक्सिन लगाउने ।

विफरका लक्षणहरू: सुरुमा ज्वरो आउने, आँखा सुन्निने, चिप्रा लाग्ने, नाकमा बाक्लो सिँगान जम्ने र नाक बन्द हुने, श्वास नलीमा असर पर्ने र फोक्सोमा घाउ हुने आदि ।

ज) खुर कुहिने :

उपचार र रोकथाम:

खुरलाई राम्रोसँग काटेर एन्टिबायोटिक झोलले सफा गर्ने, ५ प्रतिशत कपर सल्फेटको झोलले २ मिनेटसम्म दिनको २ पटक खुरलाई चोपल्ने, एन्टिबायोटिक सुई लगाउने, बाख्रालाई सुख्खा र सफा स्थानमा राखेर समय समयमा खुर काट्ने ।

खुर कुहिने रोगका लक्षणहरू:

बाख्रा पक्कासी लंगडो हुने, खुट्टा सुन्निने र छाम्दा दुख्ने, खुर वरीपरीको छाला र काप चिरीएको देखिने, नराम्रो गन्ध आउने र पिप बग्ने, ज्वरो आउने, रोगको प्रकोपसँगै खुर फुक्लिपर छुट्टिने र खुट्टाले उभिन नसकेर घुँडा खुम्चाएर टेक्ने ।

झ) तुहिने रोग :

उपचार तथा रोकथाम:

पहिलो बेत ब्याउने बास्त्रा तुहिणमा त्यसै बेतमा उपचार गर्ने, रोग लागेको शंका भएका बास्त्राहरू बथानमा नमिसाउने, तुहिणका बास्त्राको साल पाठापाठी र योनीरसलाई अन्य बास्त्रासँग लसपस नगर्ने, तुहिणको पाठापाठी र सालनाललाई खाल्डोमा पुर्ने तथा जलाउने । सामान्यतया तुहिने रोग लागिसकेपछि उपचार कठिन हुन्छ । त्यसैले पहिलेनै सावधानी अपनाउनुपर्दछ ।

तुहिने रोगका लक्षणहरू:

पाठापाठीहरू प्रायः मरेको अवस्थामा जन्मन्छन् र कोही समय नपुग्दै जन्मन्छन्, साल नझर्न सक्छ, बथानमा रोगको सब्क्रमण भएमा प्रायः सबै उमेर र बेतका बास्त्रीहरू तुहिने गर्दछन् ।

बास्त्रामा लाग्ने परजीवी नियन्त्रण

क) लुतो:

लुतो बास्त्रामा बाह्य परजीवीहरूको कारणबाट लाग्ने एक प्रकारको सरुवा रोग हो । लुतो लागेपछि चिलाउने, कन्याइरहे पछि छाला बाक्लो भएर आउने, रगत आउने, छाला फुट्ने रौं झर्ने, जनावर दुब्लाउदै जाने जस्ता लक्षणहरू देखा पर्दछन् ।

उपचार:

- एक दुईवटा बास्त्रालाई माल लुतो आएको अवस्था स्वयावेल् झोल वा हिमेक्स मलम लगाउन सकिन्छ । १० भाग खाने तेलमा एक भाग गन्धकको धुलो फिटेर लगाउने गर्नाले पनि लुतो निको हुन्छ ।
- तर बथानका धेरै बास्त्रालाई लुतो लागेको छ भने उपचार गर्नु पर्ने भएमा १ हजार भाग पानीमा ३ देखि ५ भाग मालाधिन वा सायधिन नामका विषदी मिसाई डिपिब ट्याङ्कमा औषधि पानी भरि पशुलाई डुवाउने गर्नु पर्दछ

ख) किर्ना, उपिया, जुम्रा:

सुर्ती, तितेपाती र नूनलाई एकै ठाउँमा कुटी पानी मिसाएर दल्लाले पनि समस्याको समाधान हुने र सस्तो तरिकाले पनि किर्नाको नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।

तर करिब ६ महिनाको अन्तरालमा बास्त्रालाई डिपिड गराएर किर्ना, उपियाँ, जुम्रा जस्ता बाह्य परजीवीको नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।

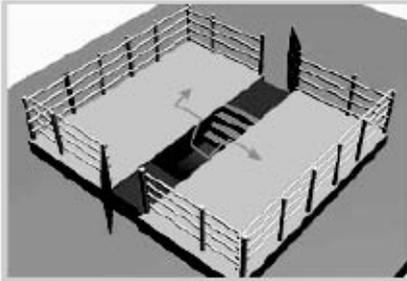
डिपिडमा प्रयोग हुने विषादीको नाम र मात्रा :

साईधियन: ०.५ प्रतिशतको झोल वा, मालाधिन: ०.५ प्रतिशतको झोल वा, नुभान: ०.२ प्रतिशतको झोल वा

बुटोक्स: ०.४ प्रतिशतको झोल यि माथिका कुनै पनि एक विषादी र पानीको मिश्रण तोकिएको मात्रा वा प्रतिशतको घोल तयार गरी डिपिड ट्याङ्कमा राख्नु पर्दछ ।

डिपिड :

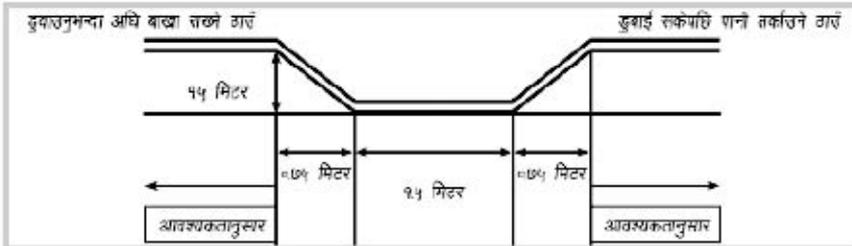
- बाह्य परजीवी नियन्त्रणको लागि पानीमा विषादीको प्रयोग गरी बाख्रालाई पोखरीमा नुहाउने प्रविधिलाई डिपिड भनिन्छ ।
- डिपिड गर्न डिपिड ट्याङ्कको निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । डिपिड ट्याङ्क सबैलाई पायक पर्ने गाउँबाट टाढा, प्रसस्त घाम लाग्ने र पानी पर्याप्त उपलब्ध हुने स्थानमा निर्माण गर्नुपर्छ
- यसको प्राविधिक पक्ष र नमूनाको लागि नजिकको पशु सेवा केन्द्र वा पशु सेवासँग सम्बन्धित प्राविधिकसँग सम्पर्क राख्नुपर्दछ । डिपिड ट्याङ्क सिमेन्टको पक्कि पनि बनाउन सकिन्छ र बजारमा पाईने फाईबर (प्लाष्टिक)को किनेर पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

डुबाइनिनका लागि तयार पारिएको ट्याङ्कको (एउटैले देखाइएका गाउँहरू डुबाएपछिका बाखा राख्ने गर्छे हुन्)

परजीवी नियन्त्रणका लागि बाख्रालाई पानीमा डुबाएको विन

डिपिड गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- बादल, झरी वा चिसो मौसममा डिपिड गर्नुहुँदैन ।
- डिपिड गर्नुअघि बाख्रालाई प्रशस्त मात्रामा पानी खान दिनुपर्छ ।
- डिपिड गर्नुअगाडी बाखाको शरीरको फोहर हटाउनु पर्दछ ।

- घाउ तथा चोट पटक लागेको बाख्रालाई डिपिड गर्नुहुँदैन ।
- गर्भिणी बाख्रालाई सावधानीपूर्वक डिपिड गर्नुपर्छ अन्यथा तुहिने डर हुन्छ ।
- डिपिड ट्याङ्कालाई समय समयमा चलाई विषादीलाई बराबर वितरण गर्नु पर्छ र कमी भएमा पानी र विषादी मात्ता मिलाई थप्नुपर्छ ।
- विषादीलाई अन्यत्र पर्न नदिन डिपिड गरिसकेका बाख्रालाई १०-१५ मिनेट डिपिड ट्याङ्कको घेरामा राख्नुपर्छ ।
- डिपिड समाप्त भएपछि विषादीको घोललाई व्यवस्थित तरिकाबाट खाल्डो खनी पुरि दिनुपर्छ ।
- डिपिड गरेको बाख्रालाई मासुको लागि ३ हप्तासम्म प्रयोग गर्नुहुँदैन ।
- कहिले काहीँ डिपिडको विष लागेर बाख्रा धरमराउने, वान्ता गर्ने र झ्याल काढ्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा प्राथमिक उपचारको रूपमा कडा चियाको झोल, जौको खोले वा अमिलो चुक खान दिनुपर्छ । बढी भएमा प्रावधिकको सहयोग लिनु पर्दछ ।

बाख्रापालनका अन्य व्यवस्थापन

खसी पार्ने:

- खसी पार्दा बोकाको उमेर सामान्यतया ३ महिनाको हुनुपर्दछ । धेरै सानो उमेरमा खसी बनाउँदा पिसाब सम्बन्धी समस्या देखा पर्न सक्दछ । त्यसैले दूध छुटाउने उमेर (३ महिना) मा पार्दा राम्रो हुन्छ ।
- खसी पारेको बोका १२-१८ महिनामा मासुको लागि उपयुक्त हुन्छ र त्यसभन्दा पछि यसको शारीरिक वृद्धि दर कम हुन्छ । त्यसैले १८ महिना भन्दा बढी समय पालेर बढी लाभ लिन सकिँदैन ।

बोकालाई खसी पार्दा हुने फाइदाहरू

- बोकाको भन्दा खसीको शारीरिक वृद्धि छिटो हुन्छ ।
- कमसल खालको बाख्राको संख्या नियन्त्रण गर्न मद्दत पुग्छ ।
- कमसल बोकालाई खसी पारी असल बोकालाई व्याडे (प्रजनन)को रूपमा प्रयोग गर्दा उन्नत पाठापाठीको वृद्धि हुन्छ ।
- खसीको मासुमा बोकाको गन्ध आउँदैन र मासु स्वादिलो हुन्छ ।
- खसी पारेपछि बोको शान्त हुन्छ र बथानमा मिलेर बस्छ ।

माउबाट पाठापाठी छुटाउने:

- सुरुमा पाठापाठीलाई आमाको दूध महत्वपूर्ण हुन्छ तर एक महिनापछि वृद्धिको लागि हरियो घाँस र आहारा पनि दिनु पर्दछ ।
- घाँस खान थाले पछि सामान्यतया ३ महिनामा माउबाट पाठापाठी छुटाउँदा नकारात्मक असर पारेको पाइँदैन ।
- तर माउबाट छुटाएपछि पाठापाठीको रेखदेख र आहारामा भने विशेष ध्यान दिनुपर्छ ।

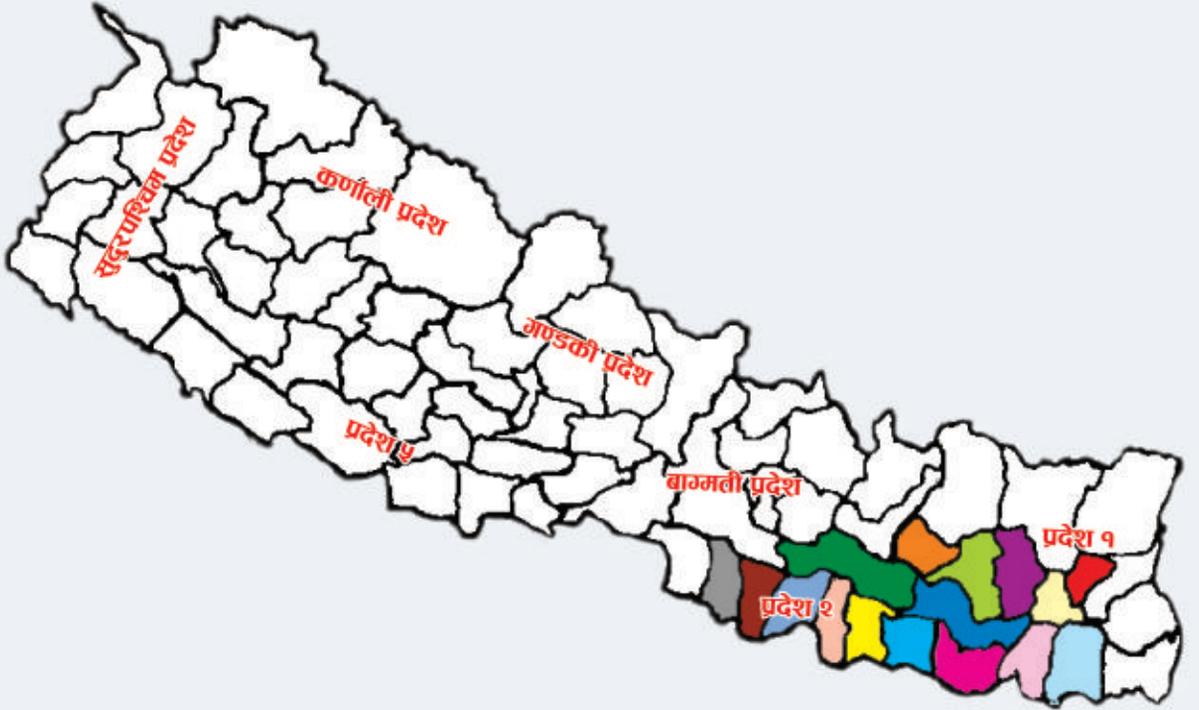
नोट.....

कार्यक्षेत्र रूढका जिल्लाहरू

प्रकाशक :

आयोजना व्यवस्थापन कार्यालय,
ईटहरी, सुनसरी
फोन नं ०२५-४७६४७३१४७६४७६

URL : www.rerp.moi.gov.np
Email : info.rerp@moics.gov.np
Email : account.rerp@moics.gov.np

कोसी-सगरमाथा करिडोर कार्यालय, धरान, सुनसरी
फोन नं ०२५-५२०७०३
जनकपुर करिडोर कार्यालय, जनकपुरधाम-४, धनुषा
मोबाईल नं ९८०१५६४९३७
सम्पर्क कार्यालय, ठाडोढुंगा, सानेपा, ललितपुर
फोन नं ०१-५५३५४८८